

Atunci și acolo oamenii erau liberi...

Even then and there People were Free...

Violeta-Irina STRATAN¹

Rezumat: Dacă atunci și acolo oamenii erau liberi, aici și acum oamenii (mai) sunt liberi? Ce înseamnă să fii liber? Asta s-ar putea întreba cititorul după lectura cărții *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, scrisă de Ioana Pârvulescu. Aparent, aceasta este povestea unei călătorii în timp, în Bucureștiul dintre cele două războaie mondiale. Citind printre rânduri, „străinătatea” în care călătorește scriitoarea nu este doar Bucureștiul interbelic real ci, mai ales, un București interbelic imaginar și subiectiv, reconstruit cu măiestrie din amănunte pe care le-a descoperit cu bucurie, după cum mărturisește, în reviste, jurnale, memorii, cărți de interviuri, albume fotografice, almanahuri, anuare ori casete cu înregistrări ale perioadei interbelice.

Din noianul de informații și date astfel obținute, autoarea le-a selectat pe cele care oferă cititorului imaginea unei capitale (și, prin sinecdochă, a unei țări) moderne, civilizate, artistice, în care oamenii „aveau de toate” și erau liberi. Cele două decenii dintre războaie reprezintă, în opinia sa, perioada în care România a fost „țara tuturor posibilităților” tocmai pentru că locuitorii săi erau liberi. Idealizarea interbelicului transformă astfel *Întoarcerea în Bucureștiul interbelic* într-un soi de *nostos*, o călătorie spre o lume pierdută și regăsită, în care autoarea pare să se simtă cu adevărat „acasă”, unde „viața în roz” învinge „viața în gri” dar este mai ales firească.

Personajele care prind viață în paginile cărții – roman și eseu deopotrivă – sunt, în marea lor majoritate, scriitori interbelici (Tudor Arghezi, Camil Petrescu, Eugen Lovinescu, Mihail Sebastian, Liviu Rebreanu, Felix Aderca, Jeni Acterian), artiști (Leni Caler) dar și oameni politici ori ingineri celebri (primarul capitalei, Dem. I. Dobrescu și inginerul inventator George Constantinescu). Reprezentanți de seamă ai Bucureștiului de altădată, aceștia reconstruiesc imaginea unei lumi în care erau liberi să accepte convențiile vremii sau să le sfideze, să accepte regulile sau să le schimbe, să rămână în țară sau să plece spre alte zări, să scrie și să nu dea socoteală decât cititorului, să fie fideli sau infideli unei idei, unei persoane, unui mod de a înțelege existența. O lume în care „nimeni nu era obligat să ignore răul și să spună că răul e bun, e binele însuși. Nimeni nu era obligat să tacă dacă vedea că împăratul sau ministrul sau poetul sau savantul e gol. Și nimeni nu știa ce înseamnă să înghiți, toată viața, frică, chiar dacă porțiile diferă în funcție de cât de larg e lațul”.

Dacă lumea pentru care pledează autoarea este ușor identificabilă cu Bucureștiul interbelic, pierdut în tumultul a „ceea ce a urmat” după al doilea război mondial, dacă valorile sale –

¹ Conferențiar, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Drept, violeta.stratan@e-uvt.ro

„îndrăzneala, încrederea în sine, în celălalt și capacitatea de admirație, simpatia, empatia, politețea înăscută și cea educată, răbdarea, bucuria de a trăi” – s-au degradat de atunci și până acum, cititorul contemporan este invitat să găsească modele (și soluții?) pentru un posibil viitor mai bun decât prezentul. Pentru că cine nu învață din greșelile trecutului riscă să le repete.

Cuvinte-cheie: perioada interbelică, libertate, contraste, politică, presă, literatură.

Abstract: Were people truly free then and there? Are they still free here and now? What does it mean to be free? The readers might ask themselves such questions after reading Ioana Pârvulescu's book, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* (*Return to Interwar Bucharest*). Ostensibly, this is a story of a journey back in time to Bucharest between the two world wars. However, reading between the lines reveals that the "foreign land" the author travels to is not just the real interwar Bucharest, but an imaginary and subjective one, masterfully reconstructed from details she joyfully discovered in magazines, journals, memoirs, interview books, photo albums, almanacs, yearbooks, and audio recordings from that period.

From the abundance of information and data she collected, the author selected details that offer the reader an image of a modern, civilized, and artistic capital (and by synecdoche, of a country) where people „had everything” and were free. In her opinion, the two decades between the wars represent the period when Romania was the „land of all possibilities”, precisely because its inhabitants were free. This idealization of the interwar period transforms *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* into a kind of *nostos*—a journey to a lost and found world where the author seems to feel truly „at home,” a place where „life in pink” triumphs over „life in gray,” and is, above all, natural.

The characters that come to life in the pages of this book—which is both a novel and an essay—are, for the most part, interwar writers (Tudor Arghezi, Camil Petrescu, Eugen Lovinescu, Mihail Sebastian, Liviu Rebreanu, Felix Aderca, Jeni Acterian), artists (Leni Caler), and famous politicians or engineers (the capital's mayor, Dem. I. Dobrescu, and the inventor-engineer, George Constantinescu). As prominent representatives of Bucharest from a bygone era, they reconstruct the image of a world where they were free to accept or defy the conventions of the time, to follow or change the rules, to stay in the country or to leave for other horizons, to write without being accountable to anyone but the reader, and to be faithful or unfaithful to an idea, a person, or a way of understanding existence. It was a world where „no one was forced to ignore evil and say that evil is good, is goodness itself. No one was forced to remain silent if they saw that the emperor or the minister or the poet or the scientist was naked. And no one knew what it meant to swallow fear for a lifetime, even if the portions differed depending on how wide the noose was”.

If the world the author champions is easily identifiable with interwar Bucharest, a world lost in the turmoil of „what followed” after the Second World War, and if its values – „daring, self-confidence, trust in others, and the capacity for admiration, sympathy, empathy, innate and educated politeness, patience, the joy of living” - have degraded since then, the contemporary reader is invited to find models (and solutions?) for a potentially better future than the present. After all, those who do not learn from the mistakes of the past risk repeating them.

Keywords: interwar period, freedom, contrasts, politics, press, literature.

1. Atunci când? Acolo unde?

Circumstanțele politice din 1989 au prilejuit românilor redescoperirea „unui timp pierdut, care fusese dat uitării de regimul comunist într-o manieră orwelliană”², prezentat distorsionat tocmai pentru a servi ideologilor comuniști ca termen de contrast față de propriul lor sistem. Cei care au dorit să afle cum arăta societatea românească înainte de 1944, au putut să o facă analizând comparativ propaganda comunistă și mărturiile scrise ale unei epoci în care România nu fusese condusă de comuniști. Preponderent, aceste mărturii erau memorii sau jurnale ale unor politicieni și intelectuali de marcă, apărute în prima jumătate a anilor '90. Prezentată în discursul politic ca „reper paradigmatic pentru statul de drept”, iar în mentalul colectiv ca o „epocă de aur”³ ce-și împrumută strălucirea din viața elitelor sociale și culturale ale capitalei⁴, România interbelică a fost muza unui tablou idealizat, care i-a nuanțat frumusețea și i-a estompat defectele. Dacă istoria ne învață că ea nu poate fi niciodată „albă sau neagră, ci gri, în infinite nuanțe”⁵, sunt anumite nuanțe care merită subliniate pentru ca tabloul unei epoci să trezească în generațiile viitoare *catharsisul* istoric. Iar dacă istoricii trebuie și pot să își refuze o asemenea abordare, pentru motive lesne de înțeles, scriitorii au deplina libertate de a opta pentru ea.

Un astfel de demers subiectiv este și *Întoarcerea în Bucureștiul interbelic*: autoarea cărții se întoarce în timp, în epoca dintre cele două războaie mondiale, cu ajutorul unor detalii pe care le descoperă, cu bucuria căutătorului de comori, în reviste, jurnale, memorii, cărți de interviuri, albume fotografice, almanahuri, anuare ori casete cu înregistrări din perioada respectivă. Din noianul de date astfel obținute, pe baza cărora țese narațiunea, autoarea le dă întâietate celor susceptibile să ofere cititorului imaginea unei capitale – și, prin sinecdocă, a unei țări – moderne și civilizate, în care oamenii „aveau de toate” și, mai ales, erau liberi. Cele două decenii interbelice reprezintă, pentru Ioana Pârvulescu, perioada în care România a fost „țara tuturor posibilităților”, tocmai pentru că locuitorii săi erau liberi. Nostalgia cu care descrie România cea mare transformă cartea – roman și eseu deopotrivă – în povestea unei călătorii spre o lume pierdută și regăsită, în care autoarea se simte „acasă”. Iar când revine cu adevărat acasă – în contemporaneitate – trăiește un soi de exil, căutând parcă să se ancoreze în „firele, tot mai fragile, care leagă orașul de azi, cu toată viața lui agitată, de lumea de ieri, acum plină de liniște”. De aceea, resimțind cu tristețe faptul că oamenii de altădată – marile personalități ale căror viață o întrezărise prin intermediul arhivelor - au devenit adrese și statui, obiecte dragi lor încremenesc în muzee fără vizitatori iar din zumzetul viu al epocii nu a mai rămas aproape nicio urmă, și că „pentru uitare nu e nevoie nici măcar de

² S. Radu, O. J. Schmitt (coord.), *România interbelică. Modernizare politico-instituțională și discurs național*, Polirom, București, 2023, p. 17.

³ B. Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, 2010, p. 205.

⁴ S. Radu, O. J. Schmitt, *op. cit.*, p. 18.

⁵ *Idem*, p. 42.

atât”, autoarea exagerează intenționat detaliile, le pune sub lupă pentru a le face cât mai vizibile în ochii cititorului contemporan.

Conștientă că lumea interbelică nu e un paradis, Ioana Pârvulescu alege să o prezinte într-o lumină favorabilă, estompându-i păcatele și zonele de insuportabil cu scopul de a nuanța ideea emblematică pentru subiectul scrierii sale: aceea de libertate. Cărțile de istorie rețin că, între cele două războaie mondiale „țara a fost un stat de drept, cel puțin în ceea ce privește pretențiile sale de a fi astfel; a cunoscut o impresionantă înflorire culturală concentrată în marile orașe; a cunoscut o primă fază de industrializare selectivă dar și de construcție instituțională, a avut o capitală de talie europeană; dar a fost, de asemenea, un stat polițienesc și de supraveghere, în care mari părți ale populației rurale au rămas în sărăcie, iar contrastele dintre oraș și sat, dintre o mică clasă bogată și majoritatea populației erau foarte mari”⁶. Această polarizare socială a reprezentat un handicap important pentru România interbelică, perceput de majoritatea observatorilor tocmai prin prisma contrastelor – sociale și economice – dintre satele și mahalalele sordide, pe de o parte, și splendoarea occidentală a centrului Bucureștiului și a altor orașe, pe de altă parte⁷. Cele de beletristică îmbracă aceeași realitate astfel: „Ca și acum, și atunci, tinerii se sufocau în propria țară, în mica lor cultură, și simțeau nevoia unei soluții. Mulți au ales-o pe cea proastă. Oamenii de atunci, adică ceea ce numim „popor”, aveau cam aceleași calități și defecte general-umane sau specific naționale. Ca oriunde în lume, prostie și răutate nu se putea să nu existe și destui inși își pierdeau capul. Dar erau liberi. Liberi să accepte convențiile „burgheze” sau să le sfideze fără ezitare (...), liberi să aibă o credință sau să rădă de ea, liberi să accepte niște reguli sau să-și facă altele, liberi să rămână în țară, să-și aleagă alte zări sau să plece vară de vară, liberi să scrie cât pot de bine și să nu dea socoteală decât cititorului sau nici lui, liberi să fie fideli sau infideli unei idei, unei persoane, unui mod de a înțelege existența, liberi să vorbească, să rădă, să tacă. Fiecare om avea un bun al său (...). Valoarea se impunea de oriunde ar fi venit. (...) egalitatea dintre pături sociale era intimă, naturală, nu impusă prin constrângere și falsificare de poziții. Chiar sălbăticia, când s-a manifestat, a fost vizibilă, pe față, nu ascunsă, insidioasă și infinit mai terorizantă, ca mai târziu. (...) Dar atunci și acolo, în interbelic, nimeni nu era obligat să ignore răul și să spună că răul e bun, e binele însuși. Nimeni nu era obligat să tacă dacă vedea că împăratul sau ministrul sau poetul sau savantul e gol. Și nimeni nu știa ce înseamnă să înghiți, toată viața, frică, chiar dacă porțiile diferă în funcție de cât de larg e lațul. Minciuna avea picioare scurte, prietenia și încrederea aveau picioare lungi și, cu toate eclipsele, ieșeau iar la iveală”⁸.

⁶ *Ibidem*.

⁷ B. Murgescu, *op. cit.*, p. 271.

⁸ Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Humanitas, București, 2018, pp. 344-345.

2. Libertatea interbelicilor

Ceea ce scrierea beletristică își permite să facă în plus față de cea istorică, este să aducă în lumina reflectoarelor anumite forme de manifestare ale ideii de libertate, cărora scriitoarea le conferă întâietate, prin prisma propriei profesii și a vremurilor pe care le-a trăit. Pasajul citat mai sus definește, concludiv, exercițiul unor libertăți ipostaziate în tot cuprinsul cărții. În marea lor majoritate, ipostazele la care ne referim au de-a face cu un *modus vivendi* al scriitorilor și gazetarilor vremii, favorizând libertatea de exprimare, libertatea creațiilor artistice și lipsa cenzurii. Fără a neglija, totuși, alte forme de libertate, așa cum se va vedea în cele ce urmează.

Să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului, arătând cum se manifesta libertatea de exprimare în anii dintre cele două conflagrații mondiale. Poate pentru că cele două decenii dintre sfârșitul unui război (trăit) și începutul altuia (anticipat) înseamnă o perioadă de timp prea scurtă pentru a cuprinde „totul”, oamenii de atunci au acționat cu o viteză „uluitoare” pentru a construi un oraș elegant, a crea o viață politică normală și o literatură de nivelul celei din țările îmbătrânite în cultură și o lume firească⁹. Cu alte cuvinte, au trăit intens și realizat ce și-au propus.

O lume firească pare să fie o lume în care, între extreme, există o multitudine de posibilități de acțiune și opinie, și fiecare alege să trăiască după cum crede de cuviință: „Oamenii au trăit aici și idealul, și prostia însângerață, au simțit și rafinamentul extrem, și opacitatea grosolană, au avut generoși și ticăloși, echilibrați și fanatici, lucizi și fantăști, buni și răi, bine și rău. Nu semănau unii cu alții și nimeni nu-i obliga să gândească la fel și să spună același lucru. Minunat este că lumea lor nu era nici paradis, nici infern, ci o lume normală, o lume a tuturor posibilităților și un loc sub soare ca oricare altul. Au avut de toate. Bucureștiul interbelic este locul unde s-a întâmplat totul¹⁰.”

Pentru gazetari, libertatea consta în posibilitatea de a scrie despre politicieni chiar și într-un ton ironic, fără ca articolele lor să fie cenzurate. Cu titlu de exemplu, la începutul anului 1928, revista *Bilete de papagal*, fondată de Tudor Arghezi, găzduiește un articol semnat Demostene Botez în care poetul ia în derâdere perpetua seninătate a omului politic, caracteristică ce-i pare impusă de circumstanțe: „Omul politic zâmbește în stânga și în dreapta. Această atitudine beată și neutră este masca lui predilectă. Omul politic trebuie să arate că-i merge bine, fiindcă altfel e părăsit. (...) El e împărțitor de fericire colectivă și trebuie să aibă de unde da. Zâmbetul e o supapă pentru prea-plinul fericirii¹¹. Totodată, semnatarul articolului subliniază importanța ținutei vestimentare pe care orice om politic trebuie să o etaleze în fața publicului, pentru a da „impresia unui om cu stare bună”¹². Nu scapă de persiflare nici comportamentul politicianului de succes, care, aclamat fiind, suportă „omagiile acestea sgomotoase cu capul plecat, ca o fatalitate,

⁹ *Idem*, p. 12.

¹⁰ *Idem*, p. 13.

¹¹ *Idem*, p. 17.

¹² *Ibidem*.

să se simtă în gest povara unui destin greu de superioritate; sau, cu capul ridicat și cu privirea în plafon, într-o atitudine nemișcată”, pentru ca poporul să-l simtă superior. Articolul descrie în același ton călătoriile în provincie, primirile fastuoase la destinație și retorica discursurilor rostite de la înălțimea podiumului, formulele de adresare alese cu grijă și temele în stare să aducă popularitate, finalul dramatic care anunță invariabil vremuri grele, băile de mulțime, „tot acest spectacol jucat după posibilitățile artistice ale fiecăruia”. Morala analizei aspectelor care „țin de rutina vieții politice” e aceea că , atunci ca și acum, politica era o artă, „fie ea și aceea de a înșela oamenii”.¹³

În paginile aceleiași fițiuci, Arghezi însuși dă frâu liber ironiei fine atunci când sugerează soluții pentru rezolvarea unor probleme de politică internă: „Guvernul nu are niciun motiv să plece și să dezerteze de la datoria lui de a munci încă zece, douăzeci, patruzeci și poate șaptezeci de ani la consolidarea țării, care abia peste un veac va da roadele așteptate și prevăzute cu numărul lor exact, în proiectele iubitului șef”, cititorul contemporan ghicind că și atunci roadele se lăsau așteptate nepermis de mult, indiferent cine ar fi fost „iubitul șef”¹⁴. De altfel, în memoria colectivă *Bilete de papagal* rămâne revista care prezintă, în stil pamfletar, cu ironie și amuzament, realitățile cotidiene, crezul fondatorului său fiind acela că „surâzând treptat, cititorul se va obișnui să și râdă”, și că „niciodată omul nu a fost mai bolnav decât atunci când a început să fie serios și tragic”¹⁵.

O altă mostră de libertate editorială provine din paginile aceleiași reviste, printr-un articol din 1928 care ar putea fi la fel de bine atemporal ori ubicuu: pamfletul adresat politicianismului și demagogiei și-ar găsi ecou, *mutatis mutandis*, oricând și oriunde în arena politică: „1. Nu faceți uz de patriotism când sunteți în opoziție. Veți părea ipocrit. Patriotismul e un ce care ține numai de guvern. 2. Înscrieți-vă numai în partidele de opoziție. Sunt singurele care vin la guvern. 3. Nu umblați, în opoziție, cu *L'Independance Roumaine* în buzunar. Se va crede că preferați limba franceză, care e limbă de guvern. 4. Nu înjurați ca un surugiu în parlament. Puteți dovedi și altfel că sunteți patriot și român get-beget. (...) 7. Când șefii opoziției vorbesc la Cameră, nu-i apostrofați cu „sunteți vânduți Moscovei!”. Așa se spune despre toții viitorii miniștri”¹⁶.... În același an, o schiță publicată la 9 mai definește *păcatul național*: „suntem sătui de politicianism și demagogie! Românul e un popor de viitor; păcatul lui e că e prea guraliv. Fiecare se simte chemat să facă pe reformatorul, fiecare vrea să-și spună părerile; și, în fond, toți sunt niște palavragii și nu fac cât o ceapă degerată”¹⁷. Concluziv, Ioana Pârvulescu observă că vorbele mari nu erau pe gustul literaților dintre războaie, care „separă imediat discursul găunos de cel cu miez”¹⁸ și, de asemenea, că „până

¹³ *Idem*, p. 18.

¹⁴ *Idem*, p. 21.

¹⁵ „Bilete de papagal”, nr. 1 din 2 februarie 1928, *apud* <https://historia.ro/sectiune/general/bilete-de-papagal-mica-revista-a-marelui-tudor-2239351.html>.

¹⁶ I. Pârvulescu, *op. cit.*, 2018, pp. 37-38.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

la 1941, patriotismul festiv lipsește aproape cu desăvârșire din revistele românești”, începând să apară în gazete abia în preajma celui de-al doilea război mondial¹⁹.

Libertatea publicistică între cele două războaie a reușit să înfrângă cenzura, chiar dacă aceasta lua „forma vasului în care e pusă, adică se tot schimbă odată cu cei de la putere”²⁰. Libertatea a triumfat pentru că presa și-a făcut dreptate tot prin presă: când un ziar a tăcut sau a mințit, celălalt a vorbit și a spus adevărul. Ideea este ilustrată prin exemplul lui Perpessicius, care în anii '20 colaborează la o serie de reviste, între 1925 și 1927 conduce *Universul literar*, iar între 1927 și 1933 face parte din redacția *Cuvântului*. Din această postură, semnalează, într-un articol din iunie 1928, problema generală a presei românești a vremii - absența unui cod deontologic al gazetarului - și promovează „imperativul libertății absolute a presei” și „suprimarea cenzurii”, indiferent cât de subtilă ar fi prezența ei.

Potrivit redactorilor *Cuvântului*-ui *liber*, prezența cenzurii nu era întocmai subtilă după Marea Unire, însă, în completarea mostrelor publicistice citate *supra*, un articol din anul 1919 din această revistă arăta că „cenzura (...) ne ascute mintea tuturor: scriitorii ajung, după un timp, la subtilitatea de a ști să spue tot ce vor, iar cititorii devin și ei destul de subtili ca să înțeleagă totul. Foarfeca cenzurii luptă fără sorți de succes, căci esențialul scapă printre rânduri...”²¹.

Mai trebuie spus că noua Constituție a României, adoptată în anul 1923, garanta libertatea presei, istoricii reținând că „documentul promitea mult și, într-o oarecare măsură, a oferit mult breslei ziariștilor”²². Potrivit art. 25, „Constituțiunea garantează tuturor libertatea de a comunica și publica ideile și opiniunile lor prin grai, prin scris și prin presa, fiecare fiind răspunzător de abuzul acestor libertăți în cazurile determinate prin codicele penal, care nici într-un caz nu va putea restrânge dreptul în sine. Nici o lege excepțională nu se va putea înființa în aceasta materie. Nici cenzura, nici o alta măsură preventivă pentru aparițiunea, vindecarea sau distribuțiunea oricărei publicațiuni nu se va putea înființa. Nu este nevoie de autorizațiunea prealabilă a nici unei autorități pentru aparițiunea oricărei publicațiuni...”²³.

Fără doar și poate, Ioana Pârvulescu face, prin intermediul paginilor cărții sale, o pledoarie pentru libertatea de exprimare, despre care concluzionează (strategic) între paranteze că trebuie să se „învețe” mereu: „(Ironia sorții - neobosită și inventivă în tot ceea ce are legătură cu istoria face ca Perpessicius să-și republice acest articol chiar într-un volum cenzurat, *Memorial de ziaristică*, apărut în 1970, în care, prin grija cenzurii, nici un articol nu are dedesubt numele gazetei care l-a găzduit)”²⁴. O concluzie grăitoare pentru orice formă de libertate.

¹⁹ *Idem*, p. 34.

²⁰ *Idem*, p. 246.

²¹ M. Petcu, *Cenzura în spațiul cultural românesc*, Comunicare.ro, București, 2005, p. 47.

²² *Idem*, p. 50.

²³ Constituția României din 29 martie 1923, <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/15014>.

²⁴ I. Pîrvulescu, *op. cit.*, p. 246.

Libertatea a fost trăită intens în perioada interbelică și de scriitori. Nu numai pentru că „viața literară a anilor '30 este mai animată și mai lipsită de complexe ca oricând”²⁵, ci și grație faptului că, asemenea personajelor lor, scriitorii aveau încă toate drumurile deschise. Tradițional, acestea trebuiau să aibă modele reale – unul sau chiar mai multe: „Cinci zile după apariția unui roman, autorul începe să fie interogat de prieteni și cunoscuți asupra eroilor cărții sale. [...] Fiecare personaj trebuie neapărat să aibă un model. Fiecare personaj ascunde o figură cunoscută” – constată scriitorul Mihail Sebastian. Iar Ioana Pârvulescu sugerează cititorilor săi că între ficțiune și realitate nu prea există granițe: „La urma urmei, ca în faimoasa parabolă orientală despre visul fluturelui²⁶, din perspectiva realității cărții și a personajelor ei de hârtie, noi, oamenii din carne și sânge, rămânem pure ficțiuni”²⁷. Dacă eroii marilor autori interbelici aveau neapărat nevoie de modele reale, putem extrapola afirmând că cei care trăiau cu adevărat libertatea, care aveau toate drumurile deschise nu erau personajele, ci modelele lor din realitate.

Din nefericire, varietatea opțiunilor nu pare să fi priit tuturor, cu siguranță nu scriitorilor, care au fost, de cele mai multe ori, învinși de marele joc politic, indiferent de bunele lor intenții. Dacă au ales o carieră politică, neglijându-și între timp vocația, au sfârșit fie prin a se compromite spectaculos, fie prin a eșua discret, „cu gustul zădărniceii gestului”²⁸. Ba chiar au plătit cu închisoarea curajul de a-și exprima opiniile politice, cum sugerează povestea celor două pedepse cu închisoarea aplicate lui Tudor Arghezi, „prima dată pentru că e cu nemții, a doua oară pentru că e împotriva lor”²⁹. Cu toate acestea, la fel ca mulți dintre compatrioții săi, scriitorul și-a exercitat și mai departe libertatea de exprimare, comentând tranșant spectacolul politic autohton cu aceeași fină ironie, conștient de faptul că „și în politică, ca în amor, unii te refuză, alții te vor”³⁰. Subtilele sale comentarii dintr-un articol scris în anul 1937 aveau în curând să dobândească „o nedorită valoare anticipativă”³¹: „O țară de 150 de milioane de oameni, stăpânită de două milioane de comuniști, o țară în care o clasă intelectuală a dispărut întreagă prin asasinat politic și unde zi de zi orice năzuință de libertate și orice tendință de individualizare sunt doborâte cu glonțul. Un țar proletar cu fruntea de două degete e dictatorul posomorât al noului imperiu”³².

²⁵ *Idem*, p. 80.

²⁶ Filozoful Chang Tzu a visat că era un fluture și că era fericit ca fluture. Era conștient că era mulțumit de sine, dar nu știa că era Tzu. Când s-a trezit, și-a dat seama că era Tzu, însă nu mai știa dacă Tzu a visat că era fluture ori fluturile a visat că era Tzu.

²⁷ *Idem*, p. 109.

²⁸ *Idem*, p. 39.

²⁹ Mai întâi, între 1918-1919, fiind acuzat de trădare, pentru colaborarea cu autoritățile germane de ocupație, apoi în 1943, pentru curajul de a fi scris un pamflet virulent împotriva baronului von Killinger, reprezentantul Germaniei hitleriste la București.

³⁰ *Idem*, p. 45.

³¹ *Idem*, p. 43.

³² *Idem*, pp. 42-43.

Crizele sociale nu ajung doar în paginile revistelor cotidiene și nu sunt prezentate doar în stil de pamflet. Libertatea de exprimare e exercitată și de reprezentanții profesiilor juridice, care publică studii ample despre criza justiției în „România Mare”³³ – de exemplu, cel semnat de profesorului de drept civil de la „Facultatea juridică” din București, Em. N. Antonescu, la începutul anului 1922, în primul număr din lunarul *Cugetul românesc*. Conflictul de interese între care se zbate dreptul interbelic, la care se referă profesorul, ilustrează, printre altele, dificultatea integrării legislative și judiciare a Bucovinei și Transilvaniei în România Mare, în anii de după Unire.

Libertatea înseamnă și renunțarea la canoanele trecutului: „bărbații au voie să-și radă nu numai barba, dar și mustața [...] iar femeile, în secolul trecut pedepsite și ridiculizate prin tăierea părului, se tund acum de bunăvoie”³⁴. Asemenea tinerilor din Europa, și cei din România au fost atrași de noile mode, preluate mai ales din Occident. Însuși contactul cu Occidentul a însemnat un exercițiu de libertate, într-un context istoric marcat de „marea dezbatere” dintre europeniști și tradiționaliști. Cei dintâi priveau România ca parte componentă a Europei, și insistau că trebuie să urmeze calea dezvoltării economice și sociale, bătută deja de Occidentul urbanizat și industrializat. Cei din urmă subliniau caracterul agrar al României și căutau modele de dezvoltare bazate pe moștenirea sa socială și culturală unică³⁵. În perioada interbelică, presa, radioul și cinematograful au oferit tinerilor din mediul urban noi oportunități de petrecere a timpului liber, pe care generațiile anterioare nu le avuseseră, alături de teatre, muzee, parcuri și festivaluri. Și, totodată, deschiderea spre nou favorizată de avansul tehnologic, care însă genera și multe temeri: „oamenii încep să presimtă sau să simtă direct și inconvenientele societății mecanizate. [...] Gagurile lui Charlot din *Modern Times* (1936) sunt izbucnirea comică a neliniștii. Iar neliniștea se va transforma în teamă și va progresa odată cu progresul. Se apropie un nou război. Mașinile nu au conștiință și nu-și aleg stăpânii”³⁶.

De exercițiul unei libertăți aparte s-a bucurat și celebrul edil al Bucureștiului interbelic: primarul Demetru Ion Dobrescu. Din nou, atunci – ca și acum – mandatul de primar venea la pachet, printre altele, cu tot soiul de crize (economice și financiare), cu alegeri susceptibile să diminueze popularitatea omului politic, cu marea responsabilitate de a te îngriji de oameni și de a avea suficientă viziune pentru a schimba fața urbei pe care o administrezi. Atunci, ca și acum, „un primar ingenios, pus pe treabă, nu rezistă la Primăria Bucureștilor mai mult de patru-cinci ani, după care este înlăturat din motive politice, dar cu pretexte civice: n-a făcut nimic bun”³⁷. În acest context, privit prin ochii Ioanei Pârvulescu, Dem. I. Dobrescu pare să fi fost „cel mai energic primar al capitalei, a schimbat fața

³³ *Idem*, pp. 46-47.

³⁴ *Idem*, p. 69.

³⁵ M. Bărbulescu, D., Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Corint Educațional, București, 2014, p. 347.

³⁶ I. Pârvulescu, *op. cit.*, p. 181.

³⁷ *Idem*, p. 211.

Bucureștiului mergând și el în sensul acelor de ceasornic, adică în sensul timpului său”³⁸.

Istoria reține că orașul București a ocupat un loc aparte în procesul de urbanizare din perioada interbelică. S-a dezvoltat ca un centru administrativ, economic și social complex, într-un ritm mult mai rapid, și a exercitat o influență mult mai mare în afacerile publice decât orice alt oraș. Nicăieri în țară industria nu s-a extins atât de repede, iar viața financiară, economică și socială a României Mari a fost influențată în mod decisiv de industria acestui oraș. Capitala atrăgea numeroși locuitori, între 1918 și 1939 înregistrându-se cea mai susținută creștere din istoria orașului: de la 382000 la 870000 de locuitori, în principal din motive de natură economică, dar și datorită noilor instituții administrative³⁹, în rândul cărora un rol de seamă a revenit primăriei conduse de Dem I. Dobrescu.

Edilul cu studii juridice și doctorat la Paris a optat pentru depășirea urbanismul meschin al străzilor și al piețelor mici și întortocheate, care făceau din capitală un oraș anti automobilistic, lărgind și îndreptând străzile pentru a da Bucureștilor monumentalitatea necesară unei capitale, în condițiile în care mentalul colectiv considera orice nevoie elementară de civilizație ca un lux, o risipă de bani. A avut nu doar „idei, imaginație și ubicuitate”, ci și libertatea de a-și expune viziunea în paginile cărții sale publicate în 1935, intitulată *Viitorul Bucureștilor*. Dem I. Dobrescu „a impus o administrație caldă, inimoasă, în locul celei reci de dinainte. A deschis cantine comunale (...) și ceainăriile și adăposturile gratuite pentru iarnă, destinate oamenilor fără casă, cantinele pentru săraci și muncitori și identificarea familiilor sărace care să primească ajutor de la primărie”⁴⁰. În mandatul său, primăria a deschis, pe spezele ei, o maternitate... restaurante și hoteluri pentru intelectuali.... a amenajat Dâmbovița, canalizarea la periferie, toaletele publice, Halele Centrale Obor și a inițiat proiectul metroului. În 1936, când nu mai era primar, Dobrescu a prefăcut împreună cu urmașul său la primăria capitalei, Al. G. Donescu, un volum despre *Asanarea lacurilor capitalei*, cuprinzând lucrări de specialitate⁴¹, volum la care cei doi primari au colaborat⁴², în pofida cutumelor politice ale vremii. Oare câți dintre edilii contemporani își exercită libertatea de a colabora cu rivalii politici ori de a coopta specialiști pentru optimizarea acțiunilor întreprinse în beneficiul cetățenilor?

3. Libertatea contemporanilor: perspective și concluzii

În sfârșit, autoarea cărții *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* își exercită propria manifestare a libertății: aceea de a analiza **binele și răul cotidian** interbelic și de a-l compara cu propriu său cotidian, precum și cu cel care s-a scurs în suta de

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *op. cit.*, p. 362.

⁴⁰ *Idem*, p. 214.

⁴¹ Între aceștia, Ing. N. G. Caranfil, Dr. Ing. Dorin Pavel, Ing. D. R. Corbu, Ing. A.G. Vuzitas și Ing. Gh. Vladimirescu.

⁴² *Idem*, p. 215.

ani care desparte cele două fețe ale Bucureștiului / cotidianului / României / libertății. E libertatea de a alege să prezinte în același timp viața în roz, viața în negru și viața firească, însă alocând fiecare o pondere diferită, pentru a sublinia ceea ce și-a propus să evidențieze: nevoia de a asigura preeminența binelui în fața răului, în trecut, în prezent dar mai ales în modul de a prezenta istoria.

Priviți prin prisma mărturiilor scrise pe care ni le-au lăsat, „interbelicii sunt primii nemulțumiți de lumea în care trăiesc. Așa cum își ponegresc capitala, așa cum bodogănesc împotriva primăriei, a impozitelor, totdeauna prea mari, a oamenilor de afaceri, fiecare în parte periculos și malonest, a guvernului incapabil, a necazurilor administrative și a salariilor mici, tot la fel își blestemă zilele și se plâng de propria viață, plină de spaime, în care vinul e acru și relele te ajung din urmă. Cu toate acestea, oamenii se bucură de clipă și trăiesc cu o intensitate inimaginabilă până la ei. Sunt conștienți că răul există - au trecut printr-un mare război și presimt că nu e ultimul din viața lor și tocmai de aceea își gustă ziua, sunt epicureici. Părinții și mai ales bunicii lor, oamenii unui veac de progres, trăiseră numai pentru viitorime, de dragul ei. Interbelicii nu mai sunt siguri de viitor, speră binele, dar nu mai cred cu toată puterea în el. Nu au termen de comparație în răul viitor și probabil că aici e cel mai mare rău al lumii lor. Trecutul li se pare incomparabil mai bun, iar din prezent nimeni și nimic nu le impune [...] Dar interbelicii nu au prea mult timp ca să privească înapoi. Optează pentru prezent și pentru ritmurile rapide. De la început încă, din 1921, ei știu și scriu că: «Viața modernă, cu mișcarea ei vertiginosă, simbolizată prin automobil și aeroplan, și cu încordata și neconținută luptă pentru trai, a redus la minimum cu puțină orele de contemplare...». Conștiința mișcării vertiginoase devine tot mai acută. Prinși în vârtej, oamenii nu mai stau să separe pe îndelete binele de rău. O va face tocmai viitorimea, cu locurile ei comune și cu aproximările ei brutale»⁴³.

Din prezentul „viitorimii” pe care o întruchiează, Ioana Pârvulescu alege să ofere cititorilor săi mai ales aspecte din **viața în roz** trăită de locuitorii „Micul Paris” din România mare, de interbelicii care „stau surâzători la cafea, la mesele scoase pe trotuar, privind la trecătorii, surâzători și ei, ieșiți la plimbare, fără nici o treabă. Poartă pălărie și mănuși, știu să salute și să sărute mâna unei doamne, circulă cu limuzina. Nu au altceva de făcut decât să meargă la teatru, la bazinul cu valuri de la Lido, să evadeze la Balcic și la Sinaia, la Paris și la Londra și, cu vaporul sau cu avionul, dincolo de ocean. Bulevardele lor se umplu de zgârie-nori, casele lor sunt tot mai confortabile, au radio și radiator, au plăci de patefon și cărți franțuzești, au magazine cu marfă adusă direct de la marile firme din Paris și timp pentru croitoreasă, au cofetării cu cataifuri și șocolată, au cinematografe cu aer condiționat, au butoni de aur la și floare butonieră. Sunt fericiți. Sunt inteligenți, creatori, capabili de construcții în toate planurile și la toate nivelurile: case și romane, obiecte vestimentare și coafuri, filme și transport în comun”⁴⁴. [...] De tinerii care „sunt o generație puternică, deșteaptă, activă, vitală, dau tot ce pot, scot maximum din viața lor, în condițiile date. Femeile au pentru prima dată independență, sunt

⁴³ *Idem*, p. 292.

⁴⁴ *Ibidem*.

elegante, fermecătoare și își fac simțită prezența în lumea bărbaților, iar numele lor apare pe copertele cărților scrise de bărbați. Viața politică e democratică, normală, Constituția din 1923 e bine gândită și bine respectată, de la mahala până la Palat totul e bun și frumos. Titulescu e un diplomat admirat în toată lumea, Maniu și Mihalache, Averescu, Duca și Tătărescu sunt drepti, cinstiți și buni, împreună cu toți ai lor, Iorga e o personalitate politică de prim rang, Familia Regală e iubită, Carol al II-lea se ocupă de viața culturală și înființează fundații, fiecare membru de sânge albastru face operă caritabilă, la fel bancherii și industriașii, care-și investesc banii în opere filantropice. Bucureștiul poate dormi liniștit. Aceasta este partea plină a sticlei cu viață interbelică”⁴⁵.

Autoarea prezintă, însă, și o altă perspectivă, pe care o numește **viața în negru**: cea a Bucureștiului „balcanic, cu oameni leneși și incapabili de lucruri mari, dezorganizați, care duc la dezastru toată România mare. În timp ce burghezul stă zi de zi la cafenea, poartă butoni de aur și floare la butonieră, muncitorul lucrează din greu de dimineața până seara, e amenințat de șomaj și sărăcie. Convențiile sociale sunt sufocante și inutile, iar cei politicoși își maschează sentimentele adevărate într-o ipocrizie greu de îndurat. La ce bun atâta timp pierdut la croitor? La ce bun să saluți scoțând pălăria? La ce bun plimbarea pe Calea Victoriei și pasiunile dezlănțuite de Teatrul National? Lumea e rău alcătuită și nimeni nu încearcă să o schimbe.[...] Tinerii sunt o bandă de dezaxați, fascinați de diavolul însuși, Nae Ionescu, frondeuri, gălăgioși, ariviști: Eliade legionar entuziast, Cioran nebun de-a binelea, Mircea Vulcănescu naiv și gras, Mihail Sebastian nici evreu până la capăt, nici român verde, Eugen Ionescu provocator din vană dorință de glorie. Femeile nu au drept de vot, sunt împiedicate să se afirme într-o lume misogină, feministele sunt pur și simplu batjocorite. Viața politică e însă centrul răului interbelic: politicienii sunt toți o apă și-un pământ, tinerii sunt toți antisemiți, Iorga un clovn puritan, Carol al II-lea e priapic și e condus din umbră de o evreică demonică, extremismul înflorește, cadavrele zac pe stradă, dictatura stă la pândă, Bucureștiul e locul pierzaniei care se transmite în cercuri concentrice în restul țării”⁴⁶.

Iar dacă cele două tablouri sociale, cu nuanțe doar în roz sau gri, par ireale, cititorului i se oferă și un tablou al **vieții în firescul ei**, mai apropiat de sursele istorice care o descriu, în mod tradițional, semnificativ diferită de cea din perioada antebelică. Populația era mai numeroasă și mai variată din punct de vedere etnic, societatea românească se îndrepta tot mai mult spre orașe, chiar dacă majoritatea populației continua să trăiască la țară⁴⁷. Migrația populației de la sat la oraș e schițată prin exemplul ilustrativ al Bucureștiului, la a cărui poartă principală - Gara de Nord - sosesc trenuri din toată țara, uneori „atât de aglomerate încât oamenii circulă pe scările vagoanelor, ciorchini, sau, adeseori, sus, pe acoperiș, ținându-se cu o mână de câte un mâner improvizat și cu alta de pălărie”⁴⁸. Călătorii străini ajunși în capitală descoperă deopotrivă „orașul civilizată” și „orașul desculț” și află

⁴⁵ *Idem*, p. 293.

⁴⁶ *Idem*, pp. 294-295.

⁴⁷ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *op. cit.*, p. 362.

⁴⁸ I. Pârvulescu, *op. cit.*, pp. 295-296.

că „pluralul Bucureștii e justificat”⁴⁹. Contrastele sociale, cu binele și răul pe care ele îl reprezintă, coexistă în oameni, la fel ca și în capitala lor. „În timp ce muscalul stă ore întregi pe capră, acoperit iarna de zăpadă, ca o statuie de aramă, șoferii de taxi se lăfăie, împreună cu clienții lor, în cele mai spațioase mașini publice din Europa. În timp ce tânărul vânzător de limonadă adoarme pe o bancă, transpirat și doborât de căldură, tinerii în vacanță sar în apa ștrandurilor nou deschise în tot orașul. În timp ce țigăncușa stă pe bordura trotuarului, cu țigara în gură și copilul de țâță în brațe și vinde violete cu 2 lei, mame casnice au doică la copil și primesc cadou, prin comisionar, buchete scumpe de la marile florării. În timp ce unii își cumpără cravate franțuzești marca Seymour de la Brummel, pe Calea Victoriei, vis-à-vis de Teatrul National, alții își iau haine vechi de la Taica Lazăr sau fac schimb în natură. În timp ce unii dorm la Athénée Palace, într-un pat confortabil, cu cearșafuri din olandă, alții dorm cu zecile, îmbrăcați în hainele de peste zi, în aziluri de noapte. În timp ce unii au bani în buzunar, alții sunt pungași de buzunar sau *pick-pockets*, cum îi numesc avangardiștii. Dar orașele acestea diferite, ale omului desculț și ale omului cu șofer, au ajuns la un *modus vivendi* nu sunt străine unul de altul și nu se detestă: se ajută reciproc să existe. Răul se simte în fiecare dintre ele, la fel și binele”⁵⁰.

Viața în roz rezumă ideea de bază a cărții și reprezintă varianta romanțată a modului în care istoricii prezintă România modernă la zenit: „o epocă plină de vitalitate și creativitate în care românii din toate straturile sociale au experimentat idei noi, de la filosofie la poezie și de la politică la marile afaceri”⁵¹, în care perspectivele democrației păreau favorabile. Viața în negru evidențiază, în limbaj artistic, inventarul istoric al obstacolelor formidabile care au stat în calea schimbărilor (politice, și nu numai) din perioada interbelică: în primul rând, obiceiurile încetățenite de o jumătate de veac, apatia și lipsa de experiență alegătorilor din mediul rural, politica de dragul politicii, în vederea obținerii unor avantaje tactice pe termen scurt, în locul susținerii principiilor înalte, dictatura lui Carol al II-lea – care a marcat sfârșitul experimentului democratic în România și, în fine, ascensiunea extremei drepte. Viața în firescul ei – tabloul literar cel mai apropiat de realitatea istorică - stă mărturie a faptului că, între cele două războaie mondiale, România a prezentat contraste izbitoare între subdezvoltarea înrădăcinată puternic și înflorirea, chiar dacă inegală, a industrializării și urbanizării⁵².

Însă, indiferent de perspectiva din care sunt priviți cei douăzeci de ani dintre războaie, ideea pe care o transmite inedita *Întoarcere în Bucureștiul interbelic* e aceea că „binele a corectat constant răul. Binele este cel care domină și cel care câștigă. După aceea lucrurile s-au răsturnat: răul a corectat cu consecvență binele și s-a impus, a condus și a coordonat lumea. Cele mai bune zile le-au trăit bucureștenii începând din 1925, când efectele și amintirea primului război s-au șters și până pe la 1935, în ciuda crizei din interval, destul de bine suportată. După 1935

⁴⁹ *Idem*, p. 296.

⁵⁰ *Idem*, p. 297.

⁵¹ M. Bărbulescu, D., Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *op. cit.*, p. 346.

⁵² *Idem*, p. 359.

viața cotidiană a început să fie, mai întâi abia simțit, apoi tot mai clar, amenințată din toate părțile de politică. Uimitor este că cei zece ani de bine au fost suficienți pentru a schimba lumea. Orașul curat, cu străzi perfect măturate, cu clădirile înalte de un alb impecabil, cu asfalt bun și piatră cubică bine legată, cu reclamele mari, colorate, variate, luminând seara cerul ca-n orice mare capitală, cu oameni care știu să se poarte și să vorbească fac din București un oraș occidental. Nimerit din lumea de astăzi în miezul capitalei de ieri, bucureșteanul contemporan nouă s-ar crede, fără îndoială, într-un oraș civilizat din vestul Europei. Continuitatea Bucureștiului interbelic cu orașul de astăzi este ciudată: răul cotidian s-a păstrat, în cea mai mare măsură, în schimb binele zilnic a dispărut. Chiar obișnuința binelui s-a pierdut. În rivalitatea dintre Bucureștiul anilor '30 și cel de la începutul secolului al XXI-lea, câștigă cel dintâi. Zi de zi⁵³.” Cum o primește cititorul, ține de libertatea sa.

Referințe:

- Bărbulescu, M., Deletant, D., Hitchins, K., Papacostea, Ș., Teodor, P., *Istoria României*, Corint Educațional, București, 2014.
- Murgescu, B., *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași, 2010.
- Pârvulescu, I., *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*, Editura Humanitas, București, 2018.
- Petcu, M., *Cenzura în spațiul cultural românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2005.
- Radu, S., Schmitt, O. J. (coord.), *România interbelică. Modernizare politico-instituțională și discurs național*, Polirom, Iași, 2023.

⁵³ *Idem*, p. 300.